

PRACE NAUKOWE

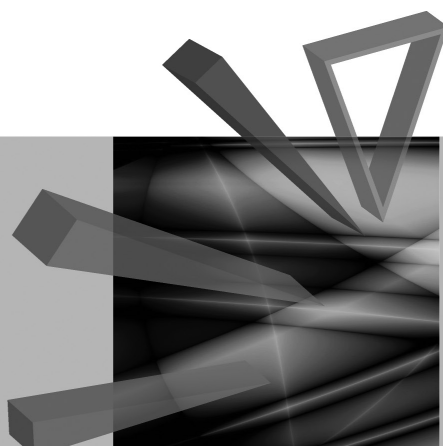
Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

296

Kryzys finansowy a programowanie rozwoju jednostek przestrzennych

Redaktorzy naukowi

Stanisław Korenik

Anna Mempel-Śnieżyk

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2013

Redaktor Wydawnictwa: Aleksandra Śliwka

Redaktor techniczny: Barbara Łopusiewicz

Korektor: K. Halina Kocur

Łamanie: Adam Dębski

Projekt okładki: Beata Dębska

Publikacja jest dostępna w Internecie na stronach:

www.ibuk.pl, www.ebscohost.com,

The Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com,

a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych BazEkon

http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się na stronie internetowej Wydawnictwa

www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Kopiowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie

wymaga pisemnej zgody Wydawcy

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2013

ISSN 1899-3192

ISBN 978-83-7695-318-2

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Druk: Drukarnia TOTEM

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
Agata Bury: Deficyt budżetowy w jednostkach samorządu terytorialnego na przykładzie województwa łódzkiego	11
Piotr Bury, Paweł Dziekański: Sytuacja finansowa powiatów województwa świętokrzyskiego w latach 2008-2010	24
Jacek Chądzyński: Współpraca polskich gmin z organizacjami pozarządowymi – prezentacja wyników badań	36
Adam Dąbrowski: Rewitalizacja jako instrument polityki rozwoju regionalnego w wymiarze lokalnym.	46
Niki Derlukiewicz: Działania podejmowane w Unii Europejskiej na rzecz wspierania innowacyjności gospodarki	56
Dariusz Głuszczyk: Strategia, polityka i system innowacji w regionie – ujęcie teoretyczne	65
Piotr Hajduga: Specjalne strefy ekonomiczne w Polsce a kryzys finansowy i gospodarczy	76
Krzysztof Heffner, Brygida Klemens: Koncepcje zmian i nowe procesy przestrzenne na obszarach wiejskich w Polsce	90
Marian Kachniarz: Konsolidacja a efektywność w ochronie zdrowia	102
Magdalena Kalisiak-Mędelska: Idea miast partnerskich. Przykład Łodzi ..	113
Iryna Kaminska: Financial tools of stimulation of social and economic development of a region	129
Nadiya Khvyshchun: Sytuacja finansowa regionów Ukrainy: okres przed- i pokryzysowy	139
Brygida Klemens: Dostęp do usług publicznych na obszarach wiejskich województwa opolskiego	151
Stanisław Korenik: Globalizacja i gospodarka oparta na wiedzy a nowa przestrzeń gospodarcza	164
Lubov Kovalska: Questions of the assessment and building of Ukraine regions competitiveness	176
Agnieszka Krześ: Rozwój infrastruktury transportu i łączności dużych miast Dolnego Śląska w dobie kryzysu	186
Andrzej Łuczyszyn: Globalizacja i lokalizm w rozwoju lokalnym – wybrane elementy	197
Marian Maciejuk: Fundusze unijne jako źródło zasilania budżetów jednostek samorządowych na Dolnym Śląsku	205
Anna Mempel-Śnieżyk: Władze samorządowe a programowanie rozwoju lokalnego	215

Katarzyna Miszczak: Sytuacja społeczno-gospodarcza polskich województw w dobie obecnego kryzysu finansowego	227
Jarosław Michał Nazarczuk: Specjalne strefy ekonomiczne motorem wzrostu w czasach kryzysu?	241
Mirosława Marzena Nowak: Wpływ spółdzielni mleczarskich na przemiany przestrzenne, ekonomiczne i środowiskowe we współczesnej gospodarce.....	251
Oğuz Özbek: Demarcation problem of spatial planning in the normative regions of Turkey: the provincial development strategy of Kayseri.....	261
Valentina Pidlisnyuk, Lesia Sokol: Approaches to the implementation of sustainable agriculture at the local level: case of Kyiv region, Ukraine	270
Andrew B. Pochtovyuk, Katerina A. Pryakhina: Regional aspects of the management of higher economic education in Ukraine.....	277
Aldona Podgórnai-Krzykacz: Samorząd gminny w relacjach z administracją rządową – prezentacja wyników badań	285
Jacek Potocki, Zbigniew Piepiora: Uwarunkowania rozwoju rekreacji zimowej we wschodnich Karkonoszach	295
Małgorzata Rogowska: Gospodarka oparta na wiedzy w dobie globalizacji	308
Karolina Rosomacha: Sytuacja Republiki Czeskiej w kontekście rozwoju regionalnego po roku 2000	317
Małgorzata Twardzik: Znaczenie centrów handlowych dla funkcjonowania jednostek osadniczych w strefie zewnętrznej metropolii w województwie śląskim.....	327
Kinga Wasilewska: Samorząd terytorialny kontra alternatywne metody finansowania	338
Marek Wojciechowski: Zamożność a koszt władzy samorządowej w dużych miastach polskich	348

Summaries

Agata Bury: Budget deficit in local government units on the example of Łódź Voivodeship	23
Piotr Bury, Paweł Dziekański: Financial situation of poviats in Świętokrzyskie Voivodeship in 2008-2010	35
Jacek Chądzyński: Co-operation between communities and non-governmental organizations in Poland – presentation of study results.....	45
Adam Dąbrowski: Revitalization as an instrument of regional development policy in the local dimension.....	55
Niki Derlukiewicz: Activities undertaken in the European Union to promote innovation	64

Dariusz Gluszcuk: Innovation strategy, policy and system in the region – theoretical approach.....	75
Piotr Hajduga: Special economic zones in Poland vs. financial and economic crisis.....	89
Krystian Heffner, Brygida Klemens: Concepts of changes and new spatial processes in rural areas of Poland	101
Marian Kachniarz: Consolidation vs. efficiency in health care	112
Magdalena Kalisiak-Mędelska: The idea of partner cities. The example of Łódź.....	128
Iryna Kaminska: Instrumenty finansowe stymulowania rozwoju społeczno-gospodarczego regionu.....	138
Nadiya Khvyshechun: Ukrainian regions financial situation: before and post-crisis period	150
Brygida Klemens: Access to public services in rural areas of Opole Voivodeship	163
Stanisław Korenik: Globalization and knowledge based on economy vs. new economic space.....	175
Lubov Kovalska: Kwestie oceny i budowania konkurencyjności regionów Ukrainy.....	185
Agnieszka Krzeń: Development of transport and communication infrastructure in big cities of Lower Silesia in the time of crisis	196
Andrzej Łuczyszyn: Globalization and localism in local development – selected elements	204
Marian Maciejuk: European Union funds as the supporting source for budgets of self-government units in Lower Silesia region	214
Anna Mempel-Śnieżyk: Local authorities vs. local development programming	226
Katarzyna Miszczak: Social and economic situation of Polish voivodeships in the present financial crisis	240
Jarosław Michał Nazarczuk: Are Polish Special Economic Zones growth poles at the time of austerity?.....	249
Mirosława Marzena Nowak: Influence of dairy cooperatives on space, economic, and environmental changes in modern economy.....	260
Oğuz Özbek: Problem rozgraniczania planowania przestrzennego w normatywnych regionach Turcji: lokalna strategia rozwoju Kayseri.....	269
Valentina Pidlisnyuk, Lesia Sokol: Podejścia do wdrażania zrównoważonego rozwoju w rolnictwie na poziomie lokalnym na przykładzie regionu kijowskiego – Ukraina	276
Andrew B. Pochtovyuk, Katerina A. Pryakhina: Regionalne aspekty zarządzania wyższą edukacją ekonomiczną na Ukrainie	284
Aldona Podgórnjak-Krzykacz: Local government in its relations with central government – presentation of survey results.....	294

Jacek Potocki, Zbigniew Piepiora: Conditions for the development of winter recreation in the eastern part of the Karkonosze Mountains.....	307
Małgorzata Rogowska: Knowledge based economy in the age of globalization	316
Karolina Rosomacha: Situation of regional development in the Czech Republic after 2000	326
Małgorzata Twardzik: Impact of shopping centers for the functioning of settlement units in the outer metropolitan area in Upper Silesian Voivodeship	337
Kinga Wasilewska: Local government vs. alternative financing methods.....	347
Marek Wojciechowski: Affluence vs. the cost of local government authority in Polish major cities.....	358

Krystian Heffner, Brygida Klemens

Politechnika Opolska

KONCEPCJE ZMIAN I NOWE PROCESY PRZESTRZENNE NA OBSZARACH WIEJSKICH W POLSCE

Streszczenie: W artykule skupiono się na analizie zachodzących na obszarach wiejskich zmian przestrzennych. Wskazano na genezę tych procesów, m.in. kwestie gospodarcze, społeczne, polityczne. Znaczną część uwagi poświęcono typologii uwarunkowań oddziałujących na rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich i strukturę przestrzenną wsi – wskazano czynniki endo- i egzogeniczne. Omówiono również aktualne kierunki przekształceń przestrzeni wiejskiej i negatywne skutki żywiolowej urbanizacji.

Słowa kluczowe: procesy przestrzenne, obszary wiejskie, przekształcenia przestrzeni wiejskiej, żywiolowa urbanizacja.

1. Wstęp

Zachodzące na obszarach wiejskich zmiany to wypadkowa wielu procesów nie tylko gospodarczych i społecznych, ale również politycznych i kulturalnych. Równie istotne są oddziaływania uwarunkowań środowiskowych, jak i tych, które mają swoje źródło w sposobie i poziomie zagospodarowania przestrzeni wiejskiej. W takim ujęciu przekształcenia struktur wiejskich mają wymiar przestrzenny i często są warunkowane spuścizną materialną oraz układami społecznymi o głębokim, historycznym podłożu. Zjawiska te – szczególnie w odniesieniu do czynników warunkujących zmiany gospodarczo-przestrzenne – mają w znacznym stopniu kumulatywny charakter. Wreszcie nie bez znaczenia jest również kwestia lokalizacji wsi lub społeczności lokalnej w szerszej przestrzeni regionalnej, krajowej, europejskiej, a nawet globalnej, ponieważ często bezpośrednio warunkuje ona tempo i kierunek zmian wynikających z dostępności, atrakcyjności, centralności lub peryferyjności obszarów wiejskich¹.

---

¹ K. Heffner, *Rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich. Definicje – uwarunkowania – zależności – czynniki – skutki. Badania zróżnicowania rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, pod red. nauk. A. Rosnera, IRWiR PAN, Warszawa 2007, s. 11-26. Można ten kompleks

2. Typologia uwarunkowań oddziałujących na rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich i strukturę przestrzenną wsi

Mnogość czynników istotnie oddziałujących na tempo i kierunek zmian zachodzących na wsi skutkuje znacznym zróżnicowaniem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, potencjału rozwojowego, jak również odmienną podatnością na zmiany w skali lokalnej². W efekcie rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich (rozumiany jako tempo i kierunek zmian w społecznościach lokalnych, prowadzących do lepszych warunków i jakości życia) oraz wynikająca z niego struktura przestrzenna wsi, a co za tym idzie – również formy zagospodarowania przestrzeni wiejskiej – są pochodną bardzo wielu uwarunkowań. Ich znaczenie trudno przecenić, niemniej można je ująć w kilka głównych grup:

- uwarunkowania związane z położeniem w przestrzeni geograficznej (lokalnej, regionalnej, krajowej, międzynarodowej [przygraniczne, nadmorskie]);
- uwarunkowania związane z położeniem w strukturach ekonomicznych (centrum, peryferie, aglomeracje miejsko-przemysłowe, wielofunkcyjność, monofunkcyjność);
- uwarunkowania środowiska przyrodniczego (obszary górskie, leśne, niedobór wody, walory krajobrazowe);
- jakość środowiska człowieka (zanieczyszczenia, ingerencje w krajobraz, obszary podlegające ochronie);
- poziom rozwoju infrastruktury technicznej (wyposażenie w media, jakość i dostępność systemu transportowo-komunikacyjnego);
- poziom rozwoju infrastruktury społecznej (dostępność edukacji, opieki zdrowotnej, kultury);
- aktywność i efektywność działań samorządów lokalnych;
- przedsiębiorczość i innowacyjność społeczności lokalnej.

Część spośród wymienionych czynników ma charakter zewnętrzny (egzogeniczny), niezależny lub prawie niezależny od działań i aktywności lokalnej społeczności (pierwsze cztery grupy uwarunkowań). Część zaś to warunki wewnętrzne (endogeniczne, cztery ostatnie grupy uwarunkowań), wiążące się z kumulującymi się cechami populacji lokalnej oraz kształtowanymi w procesie historycznego nawarstwiania strukturami przestrzennymi zagospodarowania wsi.

W innym ujęciu cechy jednostek przestrzennych i ich społeczności lokalnych, wynikające z uwarunkowań przestrzennych rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich, można podzielić na cztery główne grupy:

---

czynników zbiorczo nazwać rentą geograficzną – por. K. Kopczewska, *Renta geograficzna a rozwój społeczno-gospodarczy*, CeDeWu, Warszawa 2008.

² K. Heffner, wyd. cyt., s. 11-26.

- **uwarunkowania miejsca**, takie jak: lokalizacja gminy w przestrzeni lokalnej, regionalnej, europejskiej; dostępność lokalizacyjna³; dostępność egzogeniczna, a więc możliwość osiągnięcia zewnętrznych celów gminy (np. rynku pracy, handlu, edukacji, turystyki i wypoczynku itp.), wynikająca z istniejącego zainwestowania i jakości układu transportowo-komunikacyjnego⁴. Grupa ta może być charakteryzowana także przez takie cechy, jak: pracujący poza gminą, przekraczający granice państwa pochodzący z gminy, uczący się poza gminą (w szkołach średnich, na studiach, korzystający z burs, akademików itp.) oraz wiele innych⁵;
- **uwarunkowania środowiskowe** – „jakość” przestrzeni, charakteryzowana przykładowo przez wartość bonitacyjną gleb, cechy klimatu lokalnego (w tym tzw. jakość przestrzeni rolniczej), powierzchnie leśne i ich cechy, wielkość zasobów surowcowych i ich dostępność (eksploatacja i wykorzystanie), zasobów wodnych, walory środowiskowe (np. obiekty cenne ze względu na jakość środowiska przyrodniczego). W tym kontekście istotne są charakterystyki degradacji środowiska przyrodniczego (o ile występują);
- **uwarunkowania wynikające z zagospodarowania przestrzeni** – jakość zagospodarowania przestrzennego, warunkująca możliwości i trwałość użytkowania gospodarczego i społecznego miejsc w układzie lokalnym oraz ich „potencjał” (zagospodarowanie [zabudowa, infrastruktura] cechuje się bardzo dużą bezwładnością i zasadniczo warunkuje potrzebę, wielkość oraz kierunki inwestowania)⁶;

³ Na przykład tereny inwestycyjne istniejące, w przygotowaniu, potencjalne, charakteryzowane chociażby przez informacje o powierzchni terenów przeznaczonych pod inwestycje w gminie; uzbrojenie terenów przeznaczonych pod inwestycje (np. mierzone udziałem terenów uzbrojonych w różne media); status formalnowłasnościowy terenów inwestycyjnych (np. w posiadaniu gminy, agencji rozwoju, o nieustalonym statusie itd.); lokalizacja terenów inwestycyjnych (np. z dojazdem utwardzonym, boczniką kolejową, lotniskiem itd., w strefie specjalnej, tereny o specjalnym statusie – np. zwolnione z lokalnych podatków itp.); tereny z pierwszą inwestycją zrealizowaną; tereny typu „greenfield” – potencjalnie do inwestycyjnego wykorzystania.

⁴ Na przykład utwardzone drogi (gęstość i jakość dróg) w gminie i jej miejscowościach; izochrony dostępu z najbliższego miasta (powiatowego, wojewódzkiego, najbliższego ośrodka powyżej 500 tys. mieszkańców, ze stolicy lub ośrodka europejskiego, np. Pragi, Berlina, Bratysławy) dla komunikacji indywidualnej i zbiorowej.

⁵ Na przykład: biura podróży; agencje turystyczne zlokalizowane w gminach; korzystający z usług turystycznych mieszkańcy gminy; częstotliwość kursów autobusów, pociągów zatrzymujących się na terenie gminy; liczba kupowanych (rejestrowanych) samochodów osobowych w gminie; warsztaty naprawcze samochodów, motocykli itp.; punkty sprzedaży samochodów itp.

⁶ Typowymi charakterystykami są tu np. wiek zabudowy mieszkaniowej w gminie; udział budynków starych, zdekapitalizowanych; udział budynków bez podstawowej infrastruktury; udział budynków wybudowanych w ostatnich 10-15 latach; istniejące wyposażenie infrastrukturalne (techniczne) i jego cechy – wiek, jakość, konieczność inwestowania; budynki zabytkowe, cenne kulturowo i ich stan wraz z cechami wykorzystania i użytkowania.

- **uwarunkowania związane z „jakością lokalnej społeczności”** – lokalne populacje cechują się w większości charakterystycznym zespołem cech społeczno-kulturowych o znacznej trwałości i długim okresie bezwładności. To istotne uwarunkowanie zmian i potencjalnej dynamiki rozwoju społeczno-gospodarczego wiąże się np. z długością zamieszkiwania w miejscu urodzenia, wielopokoleniowym modelem rodzin, kultywowaniem kultury lokalnej, folkloru, tradycji⁷.

Jeśli chodzi o poziom rozwoju społeczno-gospodarczego i jego rzeczywiste zmiany, a także dynamikę „potencjalną” (skalę wykorzystywania możliwości pobudzenia rozwoju, niezależnie od tego, czy rezultat w postaci rzeczywistego rozwoju zostaje osiągnięty), to uwarunkowania przestrzenne mają charakter zmiennych niezależnych. Niestety, w większości wypadków jest to stwierdzenie o charakterze nie statystycznym, a jedynie umownym.

Poważnym problemem badawczym – jeśli chodzi o uwarunkowania przestrzenne rozwoju obszarów wiejskich – jest dostępność informacji. Dużą część danych, koniecznych do charakterystyki wielu cech rozwoju, trzeba wygenerować, bowiem ich zbieranie nie ma charakteru systematycznego, szczególnie w skali lokalnej na obszarze całej Polski. Również dane dostępne w zbiorach statystycznych są wybiórcze i zbierane niesystematycznie – co utrudnia ich porównywalność i wnioskowanie. Liczne cechy lokalnych układów, ich środowiska oraz miejscowych społeczności mogą okazać się uwarunkowaniami lub czynnikami dobrze objaśniającymi zróżnicowanie przestrzenne poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich i odmiennosć dynamiki przemian rozwojowych⁸.

Tym samym wyjaśnianie możliwości zmian i zróżnicowania potencjału rozwojowego gmin sprowadziłoby się do wskazywania, co jest uwarunkowaniem miejsca poprzez charakterystyki jego istotnych cech, a co jest związane z poziomem i dynamiką rozwoju społeczno-gospodarczego gminy. Warto także uwzględnić kwestie możliwości oddziaływania na te lokalne warunki i cechy (np. zainwestowanie w przygotowanie wykorzystania surowców, budowa węzła autostradowego) oraz ewentualnie zastanowić się, poprzez użycie jakich środków lub przedsięwzięć (np. inwestycje, edukacja, programy rozwojowe) można je polepszyć. W takim sensie również czynnik dostępności obszarów wiejskich jest także warunkowany zewnętrznie, w rozwijających się (lub nie) aglomeracjach miejskich, szlakach komunikacyjnych o charakterze międzynarodowym lub krajowym, w otwartych lub zamkniętych granicach itd. – na nią gminy mają wpływ, i to istotny – wiąże się z odpowiednią infrastrukturą i jej jakością.

---

⁷ Miarami mogą tu być przykładowo takie cechy, jak: udział mieszkańców w gminie od urodzenia, przyjeżdżający do gminy w ciągu ostatnich 15 lat (10 lat), udział migrantów (wyjeżdżających z gminy) w wieku np. do 30 lat, udział gospodarstw domowych mieszkańców w tym samym miejscu (wielopokoleniowość rodzin), instytucje aktywności społecznej i kulturalnej mieszkańców i ich popularność.

⁸ Zob. szerzej K. Heffner, wyd. cyt., s. 11-26.

Spośród wielu, nakładających się w czasie i przestrzeni, skutków rozwoju społeczno-gospodarczego wsi oraz zewnętrznych efektów wzrostu miast większość skutkuje narastaniem różnic rozwojowych na obszarach wiejskich w sensie zagospodarowania przestrzennego:

- uwarunkowania historyczne – genetycznie ukształtowana struktura gospodarki (agrarna, społeczno-zawodowa, produkcyjna, układ i poziom rozwoju infrastruktury);
- uwarunkowania związane ze stanem i funkcjonowaniem infrastruktury technicznej i społecznej;
- brak kapitału i brak możliwości zewnętrznej ingerencji kapitałowej;
- zachowawcze postawy społeczne oraz niski poziom przedsiębiorczości, innowacyjności, aktywności gospodarczej i społecznej;
- brak nowoczesnych powiązań rynkowych, w tym także sektorowych (rolnictwo – inne działy gospodarki narodowej), więzi między wsią a miastem i innych związków o charakterze poziomym i pionowym.

W wielu opracowaniach podkreśla się, że zróżnicowanie obszarów wiejskich pod względem demograficzno-społecznym i gospodarczym stwarza odmienne warunki, które niejednakowo stymulują procesy rozwoju; do podstawowych uwarunkowań rozwoju wsi w skali lokalnej zalicza się właśnie te aspekty – demograficzny, techniczny oraz ekonomiczny⁹. Także rozwój infrastruktury, w tym zwłaszcza infrastruktury technicznej, jest niemal powszechnie uznawany w skali zarówno lokalnej, jak i regionalnej za jeden z warunków koniecznych do osiągnięcia pozytywnego i pomyślnego przebiegu procesów przekształceń społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich¹⁰.

Zwraca się jednak uwagę na poważne zagrożenia dla przebiegu procesów transformacji wsi, których przyczyna tkwi w skumulowaniu negatywnych zjawisk społeczno-gospodarczych i niskim poziomie rozwoju infrastruktury technicznej. Do tych ograniczeń rozwoju zwykle dodaje się także brak wolnych terenów inwestycyjnych, dewastację środowiska przyrodniczego, niedopasowanie kwalifikacji lokalnych zasobów pracy i ich małą produktywność, niekonkurencyjną produkcję, na którą nie ma zapotrzebowania, socjalny charakter podejmowanych działań i brak elementarnej wiedzy o gospodarowaniu w warunkach rynkowych czy wreszcie nadmierne sformalizowanie podejmowanych i prowadzonych działań gospodarczych.

⁹ Np. A. Rosner, *Typologia wiejskich obszarów problemowych*, Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa, IRWiR PAN, Warszawa 1999.

¹⁰ A. Gałązka, *Zróżnicowania społeczno-gospodarcze a rozwój infrastruktury komunalnej na obszarach wiejskich*, [w:] *Wpływ zróżnicowań regionalnych na możliwości przekształceń wsi polskiej*, pod red. A. Stasiaka, „Biuletyn KPZK PAN” z. 188, Warszawa 1999; K. Heffner, *Wyposażenie infrastrukturalne obszarów wiejskich pogranicza wschodniego i zachodniego*, [w:] *Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich wschodniego i zachodniego pogranicza (społeczne, ekonomiczne i instytucjonalne uwarunkowania)*, pod red. M. Kłodzińskiego i A. Rosnera, IRWiR PAN, Warszawa 1999, s. 82-102.

Duża część z tych uwarunkowań zdecydowanie zwiększa ryzyko związane z rozwojem.

3. Koncepcje zmian i kierunki przekształceń przestrzeni wiejskiej w Polsce

W Polsce ludność wsi stanowi ok. 38% całej populacji, ale obszary wiejskie zajmują ponad 90% powierzchni kraju. Zestawienie tych dwóch wielkości wskazuje, że zagęszczenie mieszkańców wsi jest relatywnie niewielkie, a rozproszenie osadnictwa wiejskiego znaczne. Warto też zauważyć, że jakkolwiek od pewnego czasu liczba ludzi mieszkających na wsi nie maleje, przeobrażaniu jednak ulega jej rozkład przestrzenny. Zmiany na obszarach wiejskich mają dwukierunkowy charakter – w szerokim otoczeniu aglomeracji miejskich liczba mieszkańców rośnie (często znacznie), natomiast w wielu strefach peryferyjnych, gorzej skomunikowanych, mniej atrakcyjnych (np. krajobrazowo, ekologicznie) populacja wiejska zmniejsza się. Jeden i drugi proces ma głębokie konsekwencje w zagospodarowaniu przestrzeni wiejskiej, najczęściej – niestety negatywne.

Różnicowanie przestrzenne struktur demograficznych wynika m.in. z mechanizmów selekcji migrantów. Obszary *per saldo* odpływowe tracą populację młodą i zazwyczaj dobrze wykształconą oraz – co istotne – na migrację decydują się szczególnie kobiety. Utrwalanie się tego procesu może prowadzić do wyrwy w strukturze płci i wieku, jeśli zjawisko to dotyczy wielu roczników, rezultatem może stać się znaczniejszy niż w kraju udział procentowy ludności w podeszłym wieku¹¹.

Najnowsze trendy rozwojowe na obszarach wiejskich sytuują strefy zapóźnienia i niskiej dynamiki wzrostu w rejonach położonych peryferyjnie w stosunku do sieci głównych miast, a także częściej we wschodniej Polsce niż zachodniej. W okresie transformacji spośród obu czynników określających przestrzenne zróżnicowanie obszarów wiejskich większą rolę odgrywają uwarunkowania związane z relacją centrum–peryferie niż zależności nawiązujące do układów zdeterminowanych historycznie (rozbiorowe i związane z przesunięciem granic po II wojnie światowej)¹².

Jeśli syntetycznie ująć cechy struktur przestrzennych wsi i charakterystyki obszarów wiejskich, które sprzyjają wielokierunkowemu rozwojowi społeczno-gospodarczemu, to można je zebrać w następujące stwierdzenia:

¹¹ A. Rosner, *Zmiany rozkładu przestrzennego zaludnienia obszarów wiejskich. Wiejskie obszary zmniejszające zaludnienie i koncentrujące ludność wiejską*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2012, s. 53.

¹² A. Rosner, M. Stanny, *Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce a dynamika przemian*, [w:] *Programowanie rozwoju regionu. Ład ekonomiczny i środowiskowo-przestrzenny*, pod red. K. Heffnera, Wydż. Zarządzania i Inżynierii Produkcji Politechniki Opolskiej, Samorząd Województwa Opolskiego, Komitet Nauk Demograficznych PAN, KPZK PAN, Opole 2007, s. 327-338.

- tylko część miejscowości na obszarach wiejskich jest podatna na rozwój społeczno-gospodarczy, dotyczy to szczególnie osiedli o charakterze skupionym i zwartym; większość wsi wymaga działań inicjujących aktywizację;
- poprzez programy i inicjatywy odnawiające lub aktywizujące wieś można procesy rozwoju w istotny sposób przyspieszyć i przyciągnąć;
- korzystną charakterystyką jest duża dostępność komunikacyjna wsi oraz możliwość penetracji struktur morfologicznych tworzących wiejską jednostkę osadniczą poprzez czytelny i utwardzony system dróg i ulic;
- większa liczba mieszkańców, która wyznacza potencjał demograficzny wsi (co najmniej 300 osób, tj. około 100 gospodarstw domowych lub budynków mieszkalnych), która uzasadnia ekonomicznie podtrzymywanie podstawowego sektora usług i tworzenie przestrzeni publicznych o charakterze centrum;
- brak negatywnych tendencji w rozwoju demograficznym (zawsze prowadzą one do degradacji układów przestrzennych wsi i niekorzystnych konsekwencji gospodarczych);
- zróżnicowana struktura funkcjonalna układu wiejskiego (wielofunkcyjność); najkorzystniej bez dominacji funkcji rolniczej, a w mniejszym stopniu mieszkaniowej;
- brak rozproszenia zabudowy wsi, będący czynnikiem ułatwiającym integrację infrastrukturalną oraz społeczną, warunkuje dostępność układu wsi – zwłaszcza z zewnątrz;
- złożoność morfologiczna wsi, możliwa wyłącznie w układach z udziałem zabudowy skupionej lub zwartej, z konsekwencjami analogicznymi do braku rozproszenia, ale zwiększająca dostępność wewnętrzną (wyjazdy, kontakty, korzystanie z pojawiających się możliwości);
- występowanie elementów układu centrum wsi o charakterze węzłowym, które zwykle wiąże się z bardziej złożonymi genetycznie strukturami morfologicznymi (wsie ulicowe, owalnice, wielodrożnice, wsie placowe, osady targowe, osady przemysłowe lub zdegradowane miasta);
- liczne nowe obiekty, w tym o funkcji niemieszkaniowej i nierolniczej, oraz występowanie zabudowy usługowej, przemysłowej i wielorodzinnej.

Koncepcje rozwoju przestrzennego, związanego z regulacją procesów suburbanizacji w strefach oddziaływania dużych aglomeracji miejskich w krajach Europy Zachodniej, opierają się na restrykcyjnie przestrzeganych zasadach zachowania ładu przestrzennego, podtrzymywania ciągłości kulturowej, równoważenia rozwoju (*sustainability*) oraz podnoszenia integralności osiedli wiejskich¹³. Podejmowane działania i przedsięwzięcia rozwojowe generalnie nie naruszają tożsamości wsi, podtrzymują natomiast więzi społeczne i aktywizują lokalne społeczności wiejskie (inicjatywy rewaloryzacyjne w zabudowie historycznej, przeciwdziałanie niekon-

---

¹³ M. Antrop, *Changing patterns in the urbanized countryside of Western Europe*, „Landscape Ecology“ 2000, no. 15, s. 257-270.

trolowanemu rozproszeniu zabudowy, tworzenie systemu przestrzeni publicznych itp.)¹⁴.

Jeszcze w latach 60. obszary wiejskie w Polsce miały przeważająco charakter monofunkcyjny, rolniczy, i były obsługiwane przez liczne, zazwyczaj niewielkie lokalne centra (najczęściej małe miasta, były miasta lub większe wsie gminne). Później struktura funkcjonalna wsi stopniowo komplikowała się, a w otoczeniu szybko rosnących ośrodków miejskich zarówno rosła liczba mieszkańców, jak i zmieniał się układ społeczny i ekonomiczny wsi (m.in. odchodzenie od rolnictwa, nowe zakłady przemysłowe, usługowe, ludność dwuzawodowa, praca w mieście, „drugie domy”). Zjawiska te przybrały niekontrolowany charakter i coraz szerzej zaczęto opisywać liczne, negatywne skutki żywiolowej urbanizacji (określa się ją często terminem *urban sprawl*) na obszarach wiejskich, takie jak:

- nieproporcjonalny wzrost powierzchni użytków nierolniczych i leśnych i niewspółmierny rozwój zabudowy;
- konsumpcja ziemi rośnie szybciej niż gęstość zaludnienia, nadmierne zapotrzebowanie na nowe tereny, niewspółmierne do wielkości koniecznych dla prowadzonych aktywności;
- rozpowszechnienie wzorców planistycznych propagujących niskie gęstości użytkowania (mieszkania, biura, usługi, przemysł, turystyka); w warunkach rynkowych skutkuje to ekspansją terenów zagospodarowanych na zewnętrzne, wiejskie obszary otwarte o dobrej dostępności (rolnicze, leśne, użytki ekologiczne);
- utrudnienia i zagrożenie dla polityki zrównoważonego rozwoju¹⁵.

W sensie przestrzennym żywiolowe procesy urbanizacyjne na obszarach wiejskich skutkują niską gęstością zabudowy, brakiem ciągłości i nierównomiernym użytkowaniem ziemi, nadmierną lokalną koncentracją i jednostronnym użytkowaniem ziemi, niską centralnością organizacji przestrzennej oraz dużą odległością między różnymi formami użytkowania ziemi (kwestia obniżonej lokalnie dostępności)¹⁶.

Do najważniejszych czynników wywołujących ten proces zalicza się politykę władz lokalnych, strategie deweloperów i preferencje mieszkaniowe stosunkowo

¹⁴ A.M. Williams, G. Shaw, *Future play: tourism, recreation and land use*, „Land Use Policy” 2009, vol. 26, s. 326-335; L. Czernik, *Wieś w procesie suburbanizacji na przykładzie wybranych wsi Południowej Anglii*, Politechnika Szczecińska, współpraca w zakresie projektu badawczego *Kształtowanie przestrzeni wsi podmiejskiej na przykładzie oddziaływania funkcjonalnego miasta Szczecina*, http://www.led.ps.pl/publikacje/LC_PF_0407_S.pdf (dostęp 10.02.2011); E. Gonda-Soroczyńska, *Przemiany strefy podmiejskiej Wrocławia w ostatnim dziesięcioleciu. Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich*, nr 4, Polska Akademia Nauk, Oddz. w Krakowie, Komisja Technicznej Infrastruktury Wsi, Kraków 2009, s. 149-165.

¹⁵ Por. np. *Kształtowanie przestrzeni wsi podmiejskiej – na przykładzie obszaru oddziaływania funkcjonalnego miasta Szczecina*, <http://www.led.ps.pl/BADANIA/podsumowanie.htm> (dostęp 19.09.2010).

¹⁶ A. Lisowski, *Janusowe oblicze suburbanizacji*, [w:] *Współczesne procesy urbanizacji i ich skutki*, pod red. I. Jazdzewskiej, Konwersatorium Wiedzy o Mieście XVIII, Katedra Geografii Miast i Turyzmu, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2005, s. 91-100.

wąskiej grupy tworzącej klasę średnią. Proces ekspansji zabudowy miejskiej przyczynia się do nawarstwiania wielu problemów – niszczenia obszarów zalesionych, wzrostu zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego, obudowy dróg i szlaków komunikacyjnych, zaniku historycznych układów morfologicznych wsi, osłabienia więzów sąsiedzkich, łączących tradycyjnie mieszkańców małych miasteczek i wsi, oraz wzrostu kosztów komunalnych. Coraz większe obszary w wiejskim otoczeniu dużych miast są zajmowane przez inspirowane aktywnością miejską nowe osiedla mieszkaniowe, powiązane bezpośrednio z nimi centra handlowe, supermarkety, kompleksy biur (*business parks, special economic zones*), hurtownie i centra logistyczne, zakłady przemysłowe, drogi, parkingi, tereny sportowe i rekreacyjne oraz inne rodzaje nierolniczego użytkowania ziemi. Nowe formy zagospodarowania funkcjonują prawie wyłącznie w powiązaniu z miastami, a na obszarach wiejskich wokół miast zmniejsza się wyraźnie powierzchnia gruntów rolnych¹⁷.

W Polsce i wielu innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej procesy rozwoju i zagospodarowania przestrzennego na obszarach wiejskich w szerokim otoczeniu aglomeracji miejskich, a nawet poza nimi, mają charakter żywiołowego narastania rozproszonej zabudowy, pomimo wielu formalnych regulacji, często również wkraczają na obszary zalewowe, tereny otwarte, ekologicznie i krajobrazowo cenne¹⁸. Dążenie do przyciągnięcia inwestycji zewnętrznych za wszelką cenę ma społeczną akceptację i jest charakterystyczne dla lokalnych struktur, prowadzi do powielania inicjatyw otwierających tereny pod nowe przedsięwzięcia, co skutkuje rozgęszczaniem układów przestrzennych wsi, pogarszaniem ich zwartości i pogłębianiem trudności z zapewnieniem dostępu do infrastruktury i komunikacji.

4. Wnioski

Współczesne zmiany w przestrzeni obszarów wiejskich zachodzą pod wpływem wielu czynników o charakterze endo- i egzogenicznym. Negatywne zjawiska związane z depopulacją wsi wiążą się z odpływem osób młodych, dobrze wykształconych lub wykwalifikowanych ze środowisk wiejskich. Przeciwdziałanie niekorzystnym tendencjom w strukturze migracji (szczególnie chodzi o wysoką migrację kobiet) polega głównie na zaktywizowaniu mieszkańców wsi – np. przez poprawę

¹⁷ Por. J. Bański, *Strefa podmiejska – już nie miasto, jeszcze nie wieś*, [w:] *Gospodarka przestrzenna w strefie kontinuum miejsko-wiejskiego w Polsce*, pod red. A. Jezierskiej-Thole i L. Kozłowskiego, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2008, s. 29-43.

¹⁸ Np. I. Niedźwiecka-Filipiak, Z. Borcz, *Zmiany krajobrazu wiejskiego zagrożeniem dla zachowania tożsamości miejsca*, Acta Scientiarum Polonorum. Acta Sci. Pol., Administratio Locorum vol. 9(4) 2010, s. 85-97; M. Kistowski, *Problemy zrównoważonego rozwoju terenów wiejskich – między rozkwitem, peryferyzacją a degradacją*, [w:] *Jak zapewnić rozwój zrównoważony terenów otwartych?* Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa 2009, s. 6-17; M. Wesołowska, *Rozwój budownictwa mieszkaniowego a przemiany przestrzenne wsi województwa lubelskiego*, Studia Obszarów Wiejskich, t. 10, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa 2005; A. Černe, *Dispersed and decentralized settlement system*, „Dela”, vol. 21, Ljubljana 2004, s. 83-95.

warunków do podejmowania działalności gospodarczej (pozarolniczej). Służyć temu mogą m.in. inwestycje w nowe technologie i infrastrukturę komunikacyjną w obszarach wiejskich o utrudnionej dostępności. W sytuacji, w której sieć internetowa umożliwi prowadzenie działalności gospodarczej bez ograniczeń przestrzennych, a więc również na wsi, dotrzeć można do szerokiego rynku nabywców bez konieczności transferu do miasta. Funkcjonowanie osób przedsiębiorczych i chcących pracować na wsi może dawać długofalowe efekty: np. stworzyć nowe miejsca pracy dla lokalnej społeczności, generować wpływy do budżetu gmin (np. z tytułu podatków i opłat lokalnych, podatku dochodowego), obniżyć liczbę osób korzystających z pomocy społecznej, wpłynąć na zmianę mentalności i większą samodzielność pozostałych mieszkańców wsi.

Żywiolowy rozwój urbanizacji na obszarach wiejskich skutkuje wieloma ujemnymi zjawiskami gospodarczymi, przestrzennymi i społecznymi (m.in. osłabieniem więzów sąsiedzkich, zanikiem historycznych układów morfologicznych wsi, rosnącym rozproszeniem zabudowy), które wywołują poważne problemy z dostępnością obszarów wiejskich. Niewątpliwie dobrym rozwiązaniem byłoby wprowadzenie i przestrzeganie zasad zachowania ładu przestrzennego, czego efektem może być wzrost integralności osiedli wiejskich.

Pośrednią konsekwencją negatywnych zjawisk przestrzennych jest m.in. masowe odchodzenie od transportu publicznego na rzecz indywidualnego oraz prawie zupełny zanik transportu kolejowego, przejmowanego przez ruch drogowy w obsłudze wsi. Przesunięcia te wpływają negatywnie na środowisko naturalne i formy zagospodarowania obszarów wiejskich, zwiększając koszty funkcjonowania ludności mieszkającej na wsi. Dodatkowo wywołują negatywne skutki społeczne, a także są źródłem poważnych problemów gospodarczych, zarówno na obszarach zurbanizowanych na wsi, przejściowych, jak i w strefach peryferyjnych. Większość tych procesów rozwija się w Polsce południowo-wschodniej, ale są również widoczne w szerokich strefach regionów Polski Zachodniej. Ich skutkiem jest odpływ ludności, depopulacja i często degradacja zabudowy całych osiedli wiejskich. Ciągłe inwestycje w infrastrukturę drogową i transportową oraz przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu mieszkańców wsi może zmniejszyć presję tych zjawisk na wiejskie społeczności lokalne.

Literatura

- Antrop N., *Changing patterns in the urbanized countryside of Western Europe*, "Landscape Ecology" 2000, no. 15.
- Bański J., *Strefa podmiejska – już nie miasto, jeszcze nie wieś*, [w:] *Gospodarka przestrzenna w strefie kontinuum miejsko-wiejskiego w Polsce*, pod red. A. Jezierskiej-Thole i L. Kozłowskiego, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2008.

- Czernik L., *Wieś w procesie suburbanizacji na przykładzie wybranych wsi Południowej Anglii*, Politechnika Szczecińska.
- Černe A., *Dispersed and decentralized settlement system*, „Dela”, vol. 21, Ljubljana 2004.
- Gałązka A., *Zróźnicowania społeczno-gospodarcze a rozwój infrastruktury komunalnej na obszarach wiejskich*, [w:] *Wpływ zróźnicowań regionalnych na możliwości przekształceń wsi polskiej*, pod red. A. Stasiaka, „Biuletyn KPZK PAN” z. 188, Warszawa 1999.
- Gonda-Soroczyńska E., *Przemiany strefy podmiejskiej Wrocławia w ostatnim dziesięcioleciu. Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich*, nr 4, Polska Akademia Nauk, Oddz. w Krakowie, Komisja Technicznej Infrastruktury Wsi, Kraków 2009.
- Heffner K., *Rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich. Definicje – uwarunkowania – zależności – czynniki – skutki. Badania zróźnicowania rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] *Zróźnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróźnicowanie dynamiki przemian*, pod red. nauk. A. Rosnera, IRWiR PAN, Warszawa 2007.
- Heffner K., *Wyposażenie infrastrukturalne obszarów wiejskich pogranicza wschodniego i zachodniego*, [w:] *Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich wschodniego i zachodniego pogranicza (społeczne, ekonomiczne i instytucjonalne uwarunkowania)*, pod red. M. Kłodzińskiego i A. Rosnera, IRWiR PAN, Warszawa 1999.
- Kistowski M., *Problemy zrównoważonego rozwoju terenów wiejskich – między rozkwitem, peryferyzacją a degradacją*, [w:] *Jak zapewnić rozwój zrównoważony terenów otwartych?*, Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa 2009.
- Kopczewska K., *Renta geograficzna a rozwój społeczno-gospodarczy*, CeDeWu, Warszawa 2008.
- Kształtowanie przestrzeni wsi podmiejskiej – na przykładzie obszaru oddziaływania funkcjonalnego miasta Szczecina*, <http://www.led.ps.pl/BADANIA/podsumowanie.htm>.
- Lisowski A., *Janusowe oblicze suburbanizacji*, [w:] *Współczesne procesy urbanizacji i ich skutki*, pod red. I. Jażdżewskiej, Konwersatorium Wiedzy o Mieście XVIII, Katedra Geografii Miast i Turyzmu, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2005.
- Niedźwiecka-Filipiak I., Borcz Z., *Zmiany krajobrazu wiejskiego zagrożeniem dla zachowania tożsamości miejsca*, Acta Scientiarum Polonorum. Acta Sci. Pol., Administratio Locorum, vol. 9(4) 2010.
- Rosner A., *Typologia wiejskich obszarów problemowych*, Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa, IRWiR PAN, Warszawa 1999.
- Rosner A., *Zmiany rozkładu przestrzennego zaludnienia obszarów wiejskich. Wiejskie obszary zmniejszające zaludnienie i koncentrujące ludność wiejską*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2012.
- Rosner A., Stanny M., *Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce a dynamika przemian*, [w:] *Programowanie rozwoju regionu. Ład ekonomiczny i środowiskowo-przestrzenny*, pod red. K. Heffnera, Wyd. Zarządzania i Inżynierii Produkcji Politechniki Opolskiej, Samorząd Województwa Opolskiego, Komitet Nauk Demograficznych PAN, KPZK PAN, Opole 2007.
- Wesołowska M., *Rozwój budownictwa mieszkaniowego a przemiany przestrzenne wsi województwa lubelskiego*, Studia Obszarów Wiejskich, t. 10, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa 2005.
- Williams A.M., Shaw G., *Future play: tourism, recreation and land use*, „Land Use Policy” 2009, vol. 26.

CONCEPTS OF CHANGES AND NEW SPATIAL PROCESSES IN RURAL AREAS OF POLAND

Summary: The paper is focused on the analysis of spatial changes in rural areas. The origin of those processes is explained, i.e. economic, social and political questions. Considerable attention is devoted to the typology of conditions influencing social and economic development and spatial structure of rural areas – endo- and egzogenic factors were pointed. Actual trends in changes of rural areas space and negative consequences of spontaneous urbanization were also discussed.

Keywords: spatial processes, rural areas, transformation of rural space, spontaneous urbanization.